

Tantusz. A mai köznyelvben — tudjuk — általában a telefonautomatának gyakran kevés sikerrel használt érméjét nevezzük ezzel a kissé misztikus szóval. Mostani szerepéből s a vele járó sok bosszúságból érthető az is, hogy ha valaki csak hosszas magyarázás után ébred egy összefüggés tudatára — magyarul: ha lassan „kapcsol” —, azt mondjuk rá: „Végre leesett a *tantusz!*” (Vö. O. Nagy Gábor: Édes anyanyelvünk [szerk. Lőrincze Lajos] 252.)

Az Értelmező Szótár a közelmúltra is visszapillantva, tágabban fogalmazza meg a *tantusz* jelentéskörét: „Pénzt helyettesítő, meghatározott értékű érme, korong v. lapocska, amelyet főleg villamosjegyként, társasjátékokban v. vmely automata működtetésére használnak.” Mondatbeli kapcsolásmódjaira forrásunk ezt említi: *tantuszban játszanak, bedobja a tantuszt; A gép nem adta vissza a tantuszt.* Irodalmi idézete is van, Mikszáthból: „Az öreg urak a kártyaszobába vágytak, a *tantuszaikhoz.*”

Ami a magyar szó eredetét illeti, Szarvas Gábor a németből magyarázta (Nyr. 26: 152). Melich János azonban lapalji jegyzetében ekkor (i. h.) nemcsak a német nyelvjárási vagy irodalmi *tantes, dantes, dantus-t* veszi számba, hanem a latin *tantus-t* is, s

végül így nyilatkozik: „a magyar szó egyenesen a latinból”. Ám 1900-ban Lumtzer–Melich: *Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes* mégis a német származtatásnál marad meg (251). Utóbb pedig a MNy. szerkesztősége nevében egy érdeklődő levélre maga Melich János részletesebben is válaszol. Eszerint „a kereskedésben, vendéglőkben, kártyában a pénz helyettesítő azon számoló pléhdarab, a melyet *tantusz*-nak hívnak”, nevében „Osztrák-német eredetű. Az osztrák-bajorban *tantus*-nak hívják (irodalmi né[met] *tantes, dantes*, l. Weigand–Hirt: DWb.) ezt a számoló pénzdarabot. Az oszt[rák]-baj[or]ban spanyol a szó; a spanyolban *tantos* = spielmarken, s többes nom[inativus] a spany[ol] *tanto* ‚eine bestimmte zahl, menge‘ szóból (s ez < lat. *tantus*)” (MNy. 12: 239).

Azóta szófejtő irodalmunk mindinkább ezt a magyarázatot szokta idézni; így tett legutóbb Kiss Lajos is (Nyr. 86: 330). Mindamellet egyes lexikonaink (így az Új Idők Lexikona), szótáraink (mint a Bakos Ferenc szerkesztette, 1958-i *Idegen Szavak Kéziszótára*) azóta is csak a latin eredetét említik. S hogy az újkori latin jogi stb. szaknyelvben volt-e egy párhuzamos forrásként esetleg szintén számba jövő, másodlagos *tantusz* ’játékpénz, érme stb.’, azt tudtommal se cáfolni, se igazolni nem próbálta még senki.

Engem azonban most elsősorban a magyar szó j e l e n t é s t ö r t é n e t e s a vele kapcsolatos t á r s a d a l m i h á t t é r érdekel. (A Nagyszótárból való példákat alább * jelzéssel különböztetem meg.)

Az első (1785-i) rendelkezésemre álló adat még közelebb volt a német irodalmi nyelvi hangalakhoz, s azt is igazolja, hogy ezt a játékpénzt még nem kellett a valódi aranypénztől könnyen megkülönböztethető alakban készíttetni, mint vagy száz évvel utóbb (l. Pallas-Lex., *játékpénz* c.): „a’ *Dántest* az aranytól ... megkülönböztetni tudnák” (MHírm. 313*). 1810-ben már a mai — délnémetesebb? latinosabb? — alakban bukkan elő, s bár egyik kiváló régi újságíróinktól való, nem nagyon hízelgő a zsurnalisztákra: „[Az újságíróktól] minden okos ember a’ hamis pénz[t] úgy veszi, mint a’ Játékban a’ *Tantuszt*, hogy t. i. azzal mást felváltson” (Kultsár István: HazTud. 1: 104*). Ugyanez évben adta ki Kazinczy költő-barátja, Kis János, a világjáró Cook kapitánynak Horváth ’Sigmond fordította útleírását. Eszerint a nagy fölfedező egy bennszülött uralkodót többek közt ilyen, csak látszat szerinti pénzzel ajándékozott meg, hogy a rajta levő veret majdan Anglia fölfedezői (gyarmatosítói?) elsőbbségét igazolja; s még arra is gondja volt, hogy a fejedelem ne adja tovább ez „értékeket”: „Eltávozásunkor a’ Királyt megajándékoztam egy kis cintányérral... [Bekezdések.] Ehhez még egynehány úgy nevezett *tantuszokat* adtam, mellyekenn az angliai pénznemeknek billyegje vólt, ’s megígérte, hogy soha sem ád ki rajtok. Ugy itéltem, hogy ezen dolgok szintolly maradandó bizonyosága lehetnének annak, hogy ezt a szigetet elsőben mi fedeztük fel, mint akármelly égyéhb [!] portéka, a’ mit csak itt hagyhattam volna” (Cooknak ... utazása 153).

Kisfaludy Károlynak egy gyöngébbeeske, 1820-ból való kis vígjátékában („Mikor pattant nem hittem volna”) van egy adósságesináló úrfi; ez a hitelező Izsák felbujtására igyekszik hazulról kicsalni egy zacskó aranyat. Látszólag sikerül is a terv; a szakértő Izsák azonban csak hozzányúl, s rögtön látja: „Ai vei! *tantusz!*”; majd ismét: *Tantusz* (1858-i kiad.: MM. 3: 220). S ettől kezdve a népiesebb nyelvben mindinkább ’hamis aranypénz’ a *tantusz*; vö. 1862: „ezeknek kínálja azon hamis és csak meg aranyozott *tantuszokat* vagy is arany formájú pénzt” (Toronyai: Rablók 24*); „A *tantuszos*, vagy hamis pénzváltó családok” (uo. 24); „*Tantuszos* [értsd: *tantuszos*]: Hamispénz váltó vagy Kicsérélő” (uo. 32); 1865: „aranyokat / Vettem olcsó pénzen . . . / Bolond gombát evett-e keed? / Hisz ez csupa *tántus*” (Nyulassy A.: Kátyol. 138*); 1887: „Jégeső és garabonciás diák, tűzvészek és bankjegyre váltott *tantusok* ... mind a népnevelés

országa után rikattak bennünket” (Baksay: Gyalogösv. 1: 11); 1900: „*Tantuszos*: hamis pénzváltó, csaló (hamis aranypénzzel üzérkodik)” (Jenő—Vető: M. tolvajny. 101).

A 'játékpénz' értelem persze más társadalmi körben szintén megmarad emellett; így 1854: „*Tantos*, sp. tsz. játékpénz” (Forstinger: Idegen-sz. kézi-könyv 1012); 1888: „*Tantus*: játékpénz” (Parlaghy: Kártyajátékok VI*); 1889: „mikor már nem kellenek, eldobom őket [,] mint a *tantuszi* játék után” (Dóczy L.: Párok 61*); Mikszáth idevágó adatát lásd fentebb, a második szakaszban.

Szaknyelvi, illetőleg csoportnyelvi használatban egyébként másféle *tantusz* is járt. Így jelölte a pincérek elszámolólapjait, vö. már 1895-ből: „a pincérek . . . rohan-tukban az ellenőrző sárga *tantuszokat* a márványlapra legyintik” (Ágai A.: Tört. 3*). A színházi kellékpénznek is ismerem *tantusz* nevét; igaz, néhány évtizeddel ezelőttről, s nem tudom, ma él-e még ez a szóhasználat. A két világháború közt pedig — emlékszünk rá sokan — a villamos kasszakaszának perselyébe dobható, különleges érme volt a legismertebb *tantusz*. (Ezt, minthogy amúgyis hat fillérbe került, 1933-ban a Nyelv-művelő Bizottság a *hatos* pénznév módosított értelmű felújításával akarta fölöslegessé tenni, l. Msn. 2: 120.) De időnként és kisebb nyelvi közösségenként még más *tantusz*-ok is voltak: ruhatári számot mutató lapocskák stb.

Végeredményben tehát a magyar *tantusz* (*dántes*, *tántus*, esetleg *tantus*?) változatos élete során volt előkelő és kevésbé előkelő játéknyelvi (kártyás), volt „vendéglátó-ipari” szaknyelvi és volt valósággal tolvajnyelvi szó. Jelentett egykor egzotikus királynak adható csillogó játékot, aranyra éhes hazai parasztnak jó bankóért nyakába varrható hamispénzt. A századforduló óta meggyorsította a pincérek elszámolását, majd fölöslegessé tette a hosszadalmas villamosjegyváltást; ma főleg a nyilvános telefon-állomások használatát könnyíti (vagy nehezíti) meg. Hol a becsületes embert, hol a csalót segítette; hol a társasjátékot tette érdekesebbé, hol a modern közlekedést, hírközlést stb. szolgálta (szolgálja). Végigkísérte társadalmunkat a rokkó világ végétől a szocializmus építésének koráig.

Hogy a jövője milyen lesz, lesz-e egyáltalán? Ki tudja? Külföldön például még sok-sok szolgáltatáshoz használnak pénzbedobó automatát, s csak a véletlentől függ, hogy jó-e erre valamely pénzként úgyszólván használatos érme, vagy külön *tantusz*-félét kell-e hozzá kibocsátani. (Általában inkább a pénzérmét szeretik.) Lehet tehát, hogy egyszer tantuszra kapjuk mi is például a fütést, a nyilvános mosdó használatát. De hát ne jószol-gassunk . . .

T. J.